

لهجه بخارایی

احمدعلی رجایی بخارایی

مشهد، انتشارات دانشگاه فردوسی، ۱۳۷۵،

چاپ دوم، ۵۳۵ ص، ۱۰،۰۰۰ ریال

چاپ اول این کتاب در ۱۳۴۲ در زمان حیات مؤلف انجام گرفت و اینک پس از ۳۳ سال چاپ دوم آن با حروف چینی جدید منتشر می‌شود. چاپ اول کتاب سالها بود که نایاب بود و اقدام دانشگاه فردوسی مشهد که این کتاب بسیار مفید را در دسترس علاقه‌مندان گذاشته است ستودنی است. مرحوم دکتر رجایی ایرانی‌تبار و از ده باژ (پاز کنونی)، مسقط‌الرأس فردوسی بود اما پدر بزرگ پدری او در نتیجه حادثه‌ای که در مقدمه کتاب شرح آن آمده به بخارا برده شده بود و پدر و مادر او در آنجا متولد و بزرگ شده بودند. بنابراین لهجه بخارایی زبانی بوده که وی در خانواده به آن صحبت می‌کرده و با آن آشنایی کامل داشته است. وی به‌عنوان محقق ادبیات و ادیبی که به زبان پرداخته مطالب این کتاب را فراهم آورده است. کتاب از دو بخش تشکیل شده است. بخش اول که ۳۰۰ صفحه را دربرگرفته شامل توصیف ویژگیهای آوایی و دستوری لهجه بخارایی است. بخش دوم در ۱۹۱ صفحه به‌واژه‌های بخارایی اختصاص دارد.

در بخش اول مؤلف از مختصات آوایی، شامل «ابدال در حرکات» (ص ۴۱)، «ابدال در حروف» (ص ۶۹)، «قلب» (ص ۷۷)، «حذف» (ص ۷۹) و بعضی مباحث دستوری، مانند صرف و دیگر مطالب مربوط به افعال (ص ۸۹) و نکاتی مربوط به سایر کلمات و نحو گفتگو کرده، اما بیشتر این بخش، یعنی صفحات ۱۴۵-۳۰۰ به جملات بخارایی همراه با آوانویسی آنها اختصاص داده شده است. مؤلف در ضمن این مباحث همه‌جا به تفاوت‌های فارسی بخارایی با فارسی ایران نظر داشته و به شرح این دسته از مطالب پرداخته است. وی در شرح این مطالب همه‌جا آنچه ازین ویژگیها را که در متون قدیم فارسی نیز آمده متذکر شده است، مانند اینکه شناسه دوم شخص جمع در این لهجه به جای «-ئید»، «-ئیت» است: بودیت، می‌بردیت و این تلفظ در متون

قدیم، خاصه آنهایی که در ماوراءالنهر نوشته شده‌اند، سابقه دارد؛ یا اینکه فعل «نشستن» در بخارا به صورت «شیشتن» تلفظ می‌شود و این صورت در فارسی قدیم به شکل «شستن» آمده است. در بخش لغات مؤلف همه‌جا در شرح لغات خاص فارسی بخارایی به آن دسته از این لغات که در متون قدیم آمده نیز اشاره کرده و برای آنها شواهدی از متون نقل کرده است، مانند آرخ (آرخ، آرخ، زگیل)، بالار (تیرهایی که سقف اطاق را با آنها می‌پوشانند)، بیگه (biga، بیگه، غروب)، بیهی (بهی، به، میوه معروف)، پاره (رشوه)، پای‌جامه (شلوار گشاد زنان)، راست کردن (آراستن، مهیا کردن)، روی‌شیناس (روی‌شناس، سرشناس)، زمبر (زمبر، زنبه)، کواک (میان‌تهی)، کورته (کرته، پراهن)، گنده (بد، زشت)، گنده پیر (پیرزن بسیار سالمند) و غیره. در اینجا یادآوری می‌شود که ضمه‌ها و کسره‌های فارسی قدیم که به شکل u و i کوتاه تلفظ می‌شده‌اند در بسیاری از کلمات بخارایی به همان صورت باقی‌مانده‌اند که کلمات کورته، روی‌شیناس و شیشتن مثالهای آن است. در میان این لغات تعداد زیادی کلمه فریبکار نیز هست (کلمات فریبکار کلماتی هستند که در فارسی به یک معنی و در بخارایی به معنایی دیگر به‌کار می‌روند)، مانند بخشیده (دختر نامزده شده)، برداشتن (تحمل کردن) تردّد کردن (جستجو کردن)، تراشیدن (رنده کردن)، تعیین کردن (سفارش اکید کردن)، تکیه (بالش)، تیرماه (پایتز، خزان)، جنگ کردن (مشاجره لفظی کردن)، جوشیدن (دوشیدن)، خوشروی (خوشگل)، دوگانه (خواهرخوانده)، رسیدن (شوهر کردن)، سازنده (نوازنده)، سبزی (هویج)، سرکردن (شروع شدن)، غلتیدن (افتادن)، قیشلاق (مطلق ده اعم از سردسیر و گرمسیر)، کوشتن (کشتن، خاموش کردن)، گرداندن (شخم زدن)، لوله (متکای استوانه‌ای شکل). بعضی کلمات قدیمی در این لهجه تلفظشان تغییر کرده است، مانند پلانج که همان بنانج متون قدیم است و مؤلف متذکر آن نشده است. کلمه «پیچاک» در «اشکم پیچاک» به معنی اسهال اسم مصدر است و پسوند آن با پسوند â- در درازا، پهنا، ستبر، ژرفا و غیره هم‌ریشه است.

در چاپ جدید کتاب شیوه‌های جدید ویرایش، از قبیل نقطه‌گذاری و چاپ عناوین کتابها با حروف متفاوت با حروف متن اعمال شده و غلطهای فراوان کتاب نیز تصحیح شده است. با اینهمه بعضی اغلاط باقی مانده است، مانند puçu به جای puça در ص ۲۵ (البته این غلط از مرحوم دکتر معین است که دکتر رجایی آن را عیناً نقل کرده است) و haylaha به جای haylahâ در ص ۱۳۵. مؤلف چاپ اول کتاب را به مرحوم استاد مجتبی مینوی تقدیم کرده بود. ناشر در این چاپ متأسفانه این تقدیم‌نامه را حذف کرده است. عنوان کتاب نیز که در چاپ قبلی «یادداشتی درباره لهجه بخارایی» بود در این چاپ به لهجه بخارایی تغییر داده شده است.

علی اشرف صادقی